

Danuta Szczepańska

FORMY NARRACJI W POWIEŚCI BUŁATA OKUDŻAWY *NIESZCZĘSNY AWROSIMOW*

Szereg cech artystycznej formy powieści B. Okudźawy *Nieszczęsny Awrosimow* wskazuje na jej bliski związek z tradycją rosyjskiej prozy lat 20—30-tych ubiegłego stulecia. Zważywszy zaś, że wydarzenia w niej przedstawione dotyczą tej właśnie epoki, można sądzić, iż struktura narracyjna tego utworu jest osobliwą stylizacją maniery pisarskiej charakterystycznej dla twórczości epickiej tego okresu, która to stylizacja stanowi dodatkowy element służący rekonstrukcji epoki historycznej. Jednakże mechaniczne wysunięcie takiego wniosku byłoby zwykłym nieporozumieniem, albowiem cel, który wyznaczył sobie pisarz, jest szerszy niż odtworzenie kolorytu epoki i nawiązanie do tradycji jej artystycznego opisu.

Powieść napisana jest stylem gawędowym (wskazuje na to m. in. obecność narratora-gawędziarza) odbiegającym jednak bardzo zarówno od stylu *Córki kapitana* Puszkina, od formy stylistycznej noweli M. Polewoja *Żołnierz*, jak i od struktury charakterystycznej dla *Zamku Eisen* A. Biestuzewa-Marlińskiego, by ograniczyć się do najbardziej charakterystycznych utworów wspomnianej epoki. Formalna różnica polega na tym, że dialog narratora z czytelnikiem, który dość często spotykamy na gruncie epickiej twórczości rosyjskiej okresu sentymentalizmu i romantyzmu w charakterze wstawek kompozycyjnych, podyktowanych ogólnymi założeniami relacji o wydarzeniach, u Okudźawy jest rozbudowany i stanowi oś szkieletu konstrukcyjnego powieści. Istotną zaś cechą różniącą jest wzajemna relacja między specyficznym ukształtowanym opowiadaczem a odbiorcą współczesnym autorowi oraz jej znaczenie dla całości utworu.

Aby dokonać opisu struktury narracyjnej powieści *Nieszczęsny Awrosimow*, należy bliżej scharakteryzować postać głównego narratora. Rozpatrzmy to na przykładach. Oto fragment, w którym narrator opisuje zachowanie Awrosimowa, głównego bohatera, podczas zeznań jednego

ze świadków oskarżających Pestela w czasie śledztwa poprzedzającego skazanie dekabrystów.

Bohaterowi naszemu galopującemu piórem po papierze potok wymowy pestelowego współwyznawcy wydał się czymś obrzydliwym, nie dlatego, że oficer w porywie skruczy spodziewał się szczerością swego przyznania do winy złagodzić los własny i los niedawnego przywódcy, ale dlatego, że i ty, wielce łaskawy mój czytelniku, ty nawet przy całym twoim oddaniu monarsze, które wszystkim dobrze jest znane, ty nawet poczułbyś niesmak słuchając owej przemowy, albowiem nie szło to wcale o żadną politykę, ale o zwyczajną przyzwoitość, o szlachetność zwyczajną, które to pojęcia bliskie były nawet naszemu bohaterowi, nie umięjącemu jeszcze mędrkować w kwestiach moralności.

Ach — myślał on, oburzając się w szczerzej swojej zapalczowości — jakże on mógł mu dowieźć? Ja bym nigdy w życiu, żeby nie wiem co, nie zrobił z siebie takiego widowiska.

I miał tu na swój sposób rację, kiedy nie wdając się w istotę rzeczy, gorszył się samym faktem¹.

A oto przykład, w którym narrator w apostrofie do czytelnika odsłania swe czynności kreacyjne:

Mnie zaś, czytelniku mój wielce łaskawy, otwarcie ci to powiem, głęboki żal przejmuję na myśl, że nuży cię ta lektura. Byłem lepszego o tobie mniemania. Ale cóż robić, nie chcąc stracić słuchacza, nawet takiego jak ty, czytelniku, dodam tu przygodę, by w oczach twoich zapalił się ogień zainteresowania. Powinienem pewnie przerwać moją opowieść (a niechże cię), ale będąc wychowanym w encie cierpliwości przemagam w sobie tę słabość i będę opowiadał wszystko jak było, pozwolę sobie tylko na maleńki podstęp, chociaż wiem, że będę później tego żałował².

A oto jeszcze jeden cytat unaoczniający stosunek narratora do przedstawionych zdarzeń wyrażony w formie dygresyjnego komentarza:

Przecież to my właśnie, ty czytelniku i ja, niejednego w życiu zaznawszy i o wszystkim mając sąd wyrobiony, jesteśmy wstanie, gdy trzeba, spojrzeć na rzeczy z boku i zrezygnować z tego, co nieważne, a wiemy wszak, co ważne, a co nieważne. Kiedy, jak to mówią, czasza naszych dusz jest już nie przepelniona wprawdzie, ale pełna, odsuwamy ją przecież spod strumienia — dosyć! Tak sobie żyjemy, to nas podtrzymuje, ochrania, przydaje nam mądrości i ostrości spojrzenia na dalszy bieg wydarzeń. I znów sączy się do czaszy kropla po kropli to wszystko, co jest nam sądzone, ale skoro tylko po brzegi sięgać zaczyna — było nie było! — odsuwamy czaszę. Powiadasz, że to jest właśnie mądrość? Nie wiem, może³.

Narrator prowadzi swe opowiadanie w trzeciej osobie, czyli według stereotypowego podziału należy on do grupy narratorów abstrakcyjnych, wszechwiedzących. Jednakże kryterium gramatyczne, służące za podstawę takiego rozgraniczenia, nie jest wystarczające dla adekwatnego określenia postaci narratora, bowiem w obrębie struktury narratora abstrakcyjnego istnieje szeroka skala jego określoności, począwszy od braku jakiegokolwiek

¹ B. Okudźawa: *Nieszczęsny Awrośimow*. Przetłóżył Witold Dąbrowski, Warszawa 1971, s. 79

² Tamże, s. 178.

³ Tamże, s. 95.

danych biograficznych poprzez obecność pewnych cech społecznie reprezentatywnych aż do ujawnienia jego bardzo zindywidualizowanych rysów⁴.

W powieści Okudźawy relacja o wydarzeniach nie jest ujęta z pozycji człowieka będącego przedstawicielem epoki ukazanej w utworze, ponieważ narrator, jakkolwiek zna opisywane wydarzenia z autopsji, to przekazuje je i ocenia z perspektywy historycznej (z perspektywy lat czterdziestu, które upłynęły od procesu dekabrystów); jest więc zdystansowany chronologicznie zarówno w stosunku do głównego bohatera, jak i do realnego czytelnika. Na podstawie ukształtowania stylistyczno-leksykalnego i syntaktycznego wypowiedzi bohatera i narratora (przykłady I, II, III), ich poziomu umysłowego i perspektywy widzenia pewnych zjawisk otaczającej rzeczywistości można sądzić, iż opowiadacz pod względem swej społecznej pozycji bliski jest postaciom fikcyjnym świata kreowanego.

Ciekawych wniosków dostarcza rozpatrzenie relacji narrator—świat kreowany. Na podstawie zacytowanych przykładów można mniemać, iż opowiadacz w stosunku do relacjonowanych wydarzeń zajmuje postawę interpretacyjno-oceniającą, co sprawia, że świat przedstawiony nie jest ważny wyłącznie przez fakt swego istnienia, lecz dlatego, że stanowi „okaz porządku lub nieporządku w posiadanym przez narratora totalnym obrazie rzeczywistości”⁵. Sądy i oceny wypowiedziane przez narratora w utworze Okudźawy mają charakter pozornie autorytatywny, bowiem pozostają w ciągłym odniesieniu do doświadczeń czytelnika (przykłady I, II, III), którego obecność w powieści, jako swoistego partnera literackiego, decyduje o dwupłaszczyznowej strukturze narracyjnej. Charakterystycznym rysem więzi łączącej czytelnika z narratorem w powieści Okudźawy jest przekonanie o jednoczącej ich wspólnocie poglądów i doświadczeń, dlatego też komentarz i refleksja występują zazwyczaj w formie wspólnego „my” (przykład I i III).

Obiektem dialogu narratora z epickim czytelnikiem w powieści *Nieszczęsny Awrosimow* jest zarówno sama czynność opowiadania i jej przebieg, jak i wydarzenia i postacie świata przedstawionego. Wzmianki narracyjne typu: „nie będę zaprzętał twojej, czytelniku, uwagi...” lub „pozwolę sobie na małeńki podstęp i dodam tu przygodę...” uwydatniają kreatorską postawę narratora, jego pomysłowość i zręczność w panowaniu nad materiałem stanowiącym przedmiot relacji. Częściej jednak uwagi dotyczące czynności narracyjnych posiadają wyraźne zabarwienie emocjonalne (przykład II) z pewnym akcentem polemicznym, mającym swe źródło w przewidywanej niezgodności poglądów na przedmiot percepcji. Relator wyraźnie zabiega o akceptację przyjętego przezeń sposobu prowadzenia

⁴ M. Jasińska: *Narrator w powieści (Zarys problematyki badań)* [w:] *Problemy teorii literatury*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, s. 274.

⁵ Tamże, s. 280.

narracji, którego cechą znaną jest koncentracja zainteresowania na świecie wewnętrznym kreowanych postaci.

Inny charakter stosunku narratora do czytelnika epickiego daje się zaobserwować w jego wypowiedziach dotyczących postaci i zdarzeń świata przedstawionego. Cytowane wcześniej fragmenty dają podstawę do twierdzenia, że narrator z równym zaangażowaniem emocjonalnym komentuje sprawy błahe, jak i ważne, zaś w „dyskusji” z czytelnikiem często unika momentów polemicznych organizując ją na zasadzie wspólnych doświadczeń łączących go z odbiorcą.

Różnorodne rodzaje więzi istniejące między dwoma partnerami w powieści *Nieszczęsny Awrosimow* sprzyjają ekspozycji płaszczyzny narracji, a co za tym idzie, zwracają uwagę realnego odbiorcy zarówno na przedmiot narracji, jak i na manifestowaną wręcz ostentacyjnie czynną postawę narratora wobec świata kreowanego.

Oprócz omówionego wyżej narratora głównego, obecnego w planie współczesnym utworu, występuje również narrator komplementarny organizujący jej plan retrospektywny. Narrator ów jest jedną z postaci świata przedstawionego. Jego relacja, prowadzona w 1-szej osobie, dotyczy okresu służby garnizonowej i działalności spiskowej Pestela.

Nie chwalcę się powiem panu, że znam się na ludziach niezwykłych, zaraz takiego zauważę choć i ja przecież na swój sposób niejedno potrafię, umiem być dla ludzi delikatny i mam do nich podejście. Bywało, wyjde w Ilińcach przed front kompanii, tam podoficerowie kręcą się, biegają, a ja tak tylko ręką machnę i już szeregi stoją jak pod sznurek, bo inaczej ja bym ich, suchych synów⁶.

Styl opowiadania Majborody, utrzymany w konwencji „skazu”, naśladowującego narrację ludową z charakterystycznymi dla niej potocznymi konstrukcjami składniowymi, frazeologią i leksyką jest zbliżony pod wieloma względami do stylu gawędowego spotykanego w utworach M. Polewoja i A. Biestuzewa-Marlińskiego. O ile jednak narratorzy-gawędziarze występujący w nich byli zasługującymi na zaufanie „starymi wiarusami” wzbudzającymi sympatię czytelników, o tyle Majboroda — rzekomy „dusza człowiek”, dobry żołnierz i przyjaciel, potrafi w rzeczywistości zdradzić towarzysza broni dla swoiście pojmowanej sławy i korzyści osobistych. Rażąca kontrast między gawędowym stylem opowieści a charakterem narratora jest w zamierzeniu pisarza dodatkowym środkiem kompromitacji tej żalosej postaci.

Relacje narratora głównego, ilościowo dominującą w utworze, cechuje umiejętne wyważenie proporcji różnorodnych form podawczych. Do najczęściej stosowanych należą: monolog wewnętrzny, mający postać mowy zależnej, ponieważ myśli i przeżycia bohaterów przekazywane są

⁶ B. Okudźawa: op. cit., s. 112.

w formie referowania ich przez wszechwiedzącego narratora oraz dialog w różnych wariantach (dialog głośny, dialog ze wskazaniem mówiącego oraz quasi-dialog).

Wybór określonych form podawczych determinujących kształt narracyjny powieści Okudźawy *Nieszczęsny Awrosimow* pozostaje w bezpośrednim związku z funkcją, którą autor wyznaczył narratorowi pierwszoplanowemu. Opowiadacz podąża ustawicznie za bohaterem, relacjonuje jego przedsięwzięcia, przeżycia i okoliczności, w jakich się znalazł. Znajduje to swój wyraz w specyficznym układzie zastosowanych w utworze form wypowiedzi, które wzbogacają kształt artystyczny powieści nie tyle swą różnorodnością, ile wielością możliwych konfiguracji, tworzących każdorazowo inne całości kompozycyjne.

Данута Щепаньска

ФОРМЫ ПОВЕСТВОВАНИЯ В РОМАНЕ БУЛАТА ОКУДЖАВЫ
БЕДНЫЙ АВРОСИМОВ

Статья содержит попытку анализа повествовательной структуры исторического романа Булата Окуджавы *Бедный Авросимов*.

Б. Окуджава, избрав фоном своих историко-философских и нравственных раздумий эпоху декабристов, мастерски воспроизводит её колорит, используя с этой целью достояние литературы того времени как в области содержания, так и в области формы. Автор статьи, подчеркивая некоторые соответствия между художественной формой романа Б. Окуджавы и произведениями русской прозы 20-х и 30-х годов XIX столетия, одновременно указывает на глубокие различия. Б. Окуджава значительно расширяет диалог рассказчика с читателем и делает его основой повествовательной структуры романа. В связи с этим особую художественную значимость приобретают образы рассказчиков, через призму восприятия которых изображаются герои и события. В соотнесённости с ними новое звучание приобретают все элементы формы романа, в частности композиционные и стилистические.